

KRAJCZÁR GYULA

A kínai szerveződési hagyomány

Az állam, a bürokrácia a kínai identitás egyik leglényegesebb forrása. A jellegzetesen kulturális identitás ugyanis ezek között a keretek között, ezek segítségével, ezek ösztönzésére, működése következtében, s sok szempontból ennek érdekében fejlődött. A kínai történelemben a társadalmi szerveződés állami dominanciája elsősorban, s ez független attól, hogy adott időpontokban egy vagy több állam működött a kultúrkörben. Azt a közeget ugyanis, amelyet kínai kultúraként önmagukkal azonosítottak, s amelyet a külső szemlélők más szempontból velük azonosítottak, a bürokráciát megtestesítő mandarin réteg, az általa teremtett intézmények és szervezetek, az általa képviselt és megengedett eszmék, értékek jelentik. Ennek a komplexumnak olyan, valóban többezer éves szerves alakulása és fejlődése áll a mai Kína (és a mai kínaiak) háta mögött, hogy igazából az lenne a meglepő, ha találnánk ott az életnek olyan jelentősebb összetevőjét, amelynek ne lenne „kínai sajátossága”.

Vannak kutatók, akik éppen a szerveződés szempontjából tartják viszonylag változatlanoknak, mozdulatlanoknak Kínát, egyfajta történelmi „állandóságról” beszélnek. Étienne Balázs – aki ugyan szembe száll a korai európai felfogás szerinte ismerethiányon alapuló felfogásával, „a statikus mozdulatlanságban poshadó ország”¹ képével – azt mondja, hogy szembe tűnő, „mennyire állandó a kínai társadalom struktúrája”.² Szerinte az agrártársadalom, a bürokrácia, a mandarinok osztálya, a tény, hogy ez az osztály az államot testesíti meg, és a konfucianizmus komplexuma garantálja az állandóságot, s ez a kínai történelem kulcsa.³ John King Fairbank szerint Kínát, amely a történelem során „külön politikai egység” volt, az „életmód és a kormányzati rendszer” tartotta egyben.⁴

Wang Hui kínai kutató ezzel szemben azt kárhoztatja, hogy sok „nyugati” tudós hajlamos a „régikínát” többé-kevésbé egységes és folyamatos jelenségnek tekinteni.⁵ Wang szerint ez illúzió. A kínai történelem általa felhozott jelentős törésvonalait, így elsősorban a Song-kori reformokat, a gondolkodásban beállt nagy változásokat természetesen minden, a korról foglalkozó történész méltányolja valamilyen mértékig. A japán Naito Konan volt az Wang szerint, aki ezt az időszakot egyfajta korai modernizációként fogta fel. A 8. századi An Lushan-felkelés, illetve az azt követő hosszú, az egységes állam szempontjából dezintegráltnak mondható periódus meg-

¹ Étienne BALÁZS: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1976, 14.

² Uo.

³ Uo., 14–19.

⁴ John King FAIRBANK – Merle GOLDMAN: *China: A New History*. Second Enlarged Edition. Cambridge (Mass.), The Belknap Press of Harvard University Press, 2006, 14.

⁵ WANG Hui: *The Politics of Imagining Asia*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 2011, 85–86.

teremtette a feltételeit annak, hogy az újraegyesítés és a konszolidáció radikálisan új koncepciójú szerveződést hozzon létre. Naito szerint inentől alakultak ki „kapitalista” csírák, tendenciák Kínában, az egész országot befonó kereskedelmi hálózatokat építettek ki, teljesen átalakult a mezőgazdaság struktúrája, nagy textil- és porcelán-vállalkozások jöttek létre. S ekkor alakult ki az a politikai szisztéma, amelynek a társadalmi alapja deklaráltan nem az öröklődő arisztokrácia volt, s az a politikai formáció, amellyel – *mutatis mutandis* – a jóval később érkező „nyugatiak” találkoztak. Ugyanakkor Naito még ezt sem tekintette annak a mozdulatlan monstrumnak, amelynek később elsősorban európai megfigyelők leírták, mert szerinte a kínai kultúra folyamatosan változott, s „minden kornak megvolt a maga sajátossága”.⁶

A részletekben is eltérő felfogások okozzák, hogy a széles körben használt „régikína” kifejezés tartalmilag devalválódott, használatuk praktikus pontosan körülírni a kínai élet, identitás és tradíciók mai elemeinek számbavételekor általában a szocializmus előtti időszakot, illetve a késői császárkort, a 19. századi Kínát jelöljük meg ezzel a terminussal. Természetesen sok olyan jelenséggel is találkozunk, amelyeknek a gyökerei lényegesen messzebbre nyúlnak vissza. Ebben az időszakban történtek azonban olyan törések, jelesül a császárság, majd a köztársaság bukása, amelyek gyökeres átalakulásokat hoztak mind az intézmények, mind a szervezetek terén. Lényeges, hogy milyen formális és informális intézmények, szervezeti elemek akadtak fenn, alakultak, illetve jöttek át ezeken a töréseken. Ez a probléma szolgál bizonyos mértékig magyarázatul az olyan nagy kérdések vizsgálatához és vitatásához, mint hogy a „nyugati” civilizáció megjelenésének milyen szerepe van a kínai modernizációban, illetve, hogy a kínai modernizáció konvergál-e, s ha igen, milyen mértékben a „nyugati”-val.

Ebben a cikkben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen sajátos formális és informális intézmények működnek ma a szerveződés, az emberi együttműködés területén, amelyeket kínai jellegzetességekként, identitásként írhatunk le.

Bürokrácia, nagy rendszerek

Balázs a történelmi „állandóság” benyomását keltő renden belül elsődleges jelentőséget tulajdonít az állam formális megszerveződésének, amelynek lényegi mintái őrződtek meg az évezredek során. Totalitáriusnak minősíti ezt az államot, amelynek totális befolyása van „a társadalom életének minden mozzanatára”.⁷ „Polipkarú gondviselés-állam ez, totalitárius moloch-állam”⁸ – mondja –, amely tényleg minden szabályoz a kereskedelemtől kezdve a zenén keresztül a magánéletig. Olyan elemeket és jellegzetességeket emel ki, mint a felelősségtől való rettegés, „a kölcsö-

⁶ Joshua A. FOGEL: “To Reform China: Naito Konan’s Formative Years in the Meiji Press”. *Modern Asian Studies*, XVI, 1982/3. 357.

⁷ BALÁZS, i. m. 17.

⁸ Uo.

nös ellenőrzés és általános gyanakvás rendőri léggöze”, „az igazságszolgáltatás önkényes jellege”, „a kollektív felelősség (amely voltaképp annyira ellenkezik a család konfuciánus eszményével)”, a magánkezdeményezések „kerekének kötése”.⁹

Ez az állam csak úgy tudott ily mértékben szabályozó és befolyásoló lenni, hogy megteremtődött ennek eszköze, a központilag szervezett és irányított bürokrácia. Ez a kínai civilizáció szerveződési módjának legfontosabb jellemzője, legfontosabb intézménye. Kialakulásának körülményei elvesznek a távoli múltban, már a legkorábbi szerveződést is érintő szövegek rögzítik a bürokratikus működés elemeit. Például Sima Qian, a nagy történetíró gigantikus művének (*Shiji*) azokban a részeiben, amelyek az egységes kínai állam létrejötte előtti eseményeket dolgozzák fel, leírja, hogy a kisebb-nagyobb államok nagyon is hasonló elvek szerint működtek, nagyon is hasonlóan formalizált bürokratikus posztokat viselők irányították.¹⁰ A bürokratikus posztok viseléséhez pedig – főképp a konszolidált időszakokban – hozzáértésre volt szükség, s viszonylag korán megjelent a bürokraták professzionális képzésének igénye is.

Balázs értelmezése szerint valójában a bürokrácia volt minden hatalom gyakorlója.¹¹ A Song-korig mindez jelentősen keveredett és együtt élt az öröklődő arisztokráciával, de később is jelentős befolyást gyakoroltak rá az uralkodó dinasztiák jellegzetességei. Például az utolsó dinasztia, a Qing magával hozta a mandzsu katonai elit sajátos szerveződését, amely a katonai egységeken (a „zászlókon”) és rangokon alapult, de a velük járó jogok adminisztratív hatalmat is szétosztottak az érintettek között.¹² Ugyancsak korról korra változott az eredetileg a császári család privát kiszolgálására rendszeresített eunuchok szerepe, s voltak időszakok, amikor valóságos politikai és kormányzati hatalmat gyakoroltak.¹³

Az államhatalom gerincét adó hivatalnokokat, a konfuciánus írástudókat a Song-kortól egységes, felmenő rendszerű vizsgákon választották ki elsődlegesen. Ezeket elvileg csak a tudás számított, bárki jelentkezhetett. Gyakorlatilag persze anyagi értelemben koronként és földrajzi területenként is nagyon változó volt a lehetőség a szükséges tudás megszerzésére. Az így képzett írástudókat aztán a központi bürokrácia, az idők során különböző elnevezéssel bíró központi titkárság segítségével nevezték ki országszerte a különböző posztokra. A karrierük túlnyomórészt a teljesítményeken múltak. Ezt a szisztémát *meritokratikusnak* hívták és hívják.

A bürokrácia a hatalmas országban több igazgatási szinten (tartomány, prefektúra, körzet, járás, község – *sheng, fu, zhou* vagy *xian, xiang*) időben változó számban és jelentőségben épült fel. A körzeti szintig általában minden vezetőt központilag neveztek ki. Jellemző volt, hogy egy-egy területre több vezetőt is kijelöltek,

⁹ Uo., 17–18.

¹⁰ SIMA QIAN: *Shijixuan. Selections from Records of the Historian*. I–III. kötet, Beijing, Foreign Language Press, 2010. Lásd például a Yue királyáról, Guojian-ról szóló részt, i. m., I. kötet, 171–208.

¹¹ BALÁZS, i. m. 31–32.

¹² H. LYMAN MILLER: “The Late Imperial Chinese State”. In David Shambaugh (szerk.): *The Modern Chinese State*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 18–22.

¹³ KRAJCZÁR Gyula: *A sárkány fészke*. Budapest, Népszabadság Könyvek, 2007, 8–10.

nem világos, egymást átfedő hatáskörökkel, nem tiszta hierarchiában. Ez a helyi vezetők túlzott hatalmának korlátozására szolgált.¹⁴ Röviden a helyi rendszereket is érdemes megismerni, ahol az egyének, a családok és a közösségek érintkeztek a bürokráciával. Az igazgatás alapegysége ebből a szempontból a körzet vagy járás, *zhou* vagy *xian* volt. A késő császárkorban nagyjából 1500 körzet működött, körzetenként 100–250 ezer embert igazgattak.¹⁵

A közigazgatási hierarchiát két nagy párhuzamos rendszer egészítette ki, a *baojia* és a *lijia*. Előbbit a császárság utolsó időszakában már csak mint rendőrségi szisztémát ismerték, de a legkorábbi időktől kezdve mint alapvető szervező elv honosodott meg. Hsiao ezzel kapcsolatban a Zhou szertartásai (*Zhouli*) címet viselő, az i. e. 2. században már megvolt, de vélhetően a hadakozó fejedelemségek korából, az i. e. 5. századból származó szövegből idéz: „Öt háztartásból áll egy *lin*, öt *lin* egy *li*, négy *li* egy *can*, öt *can* egy *pi*, öt *pi* egy *xian*, és öt *xian* egy *sui*. Ezek mindegyike [...] kézben tartja a saját ügyeit, a szabályokat, tilalmakat, és büntetéseket. Mindegyik számontartja a lakosokat, földet jelöl ki a számukra, ellenőrzi a szerszámaikat, s tanítja őket a mezőgazdaságra”.¹⁶ Az egységeknek volt vezetőjük, s felelősségi csoportot, megfigyelési és együttműködési közösséget képeztek.¹⁷ Rendőrségi szisztémaként segített az egységeken belüli bűncselekmények, bűnözők azonosításában, s egyben azonosítani tudta az idegeneket is. Erőteljes volt az önvédelmi szerepe is. A *lijia* hasonló beosztási elven működött a jövedelmek regisztrációja és az adószedés céljából. Általában 110 háztartásból állt egy *li*. A leggazdagabb tízből választották a vezetőt, s tíz családonként alegységeket hoztak létre, szintén vezetővel. A 110 családú egységek a városokban *fang* (városrész), a városok körüli övezetekben *xiang* (község) névre hallgattak.¹⁸

A *baojia* és a *lijia* rendszere sokszor nehezen volt elkülöníthető egymástól, átfedték egymást, de általában a törvény és maga az adminisztráció is elkülönítve kezelte. Az összetartozást és az átfedést erősítette a mindkettő által használt regisztrációs rendszer. Ez nem egyszerűen azt jelentette, hogy minden egyes embert nyilvántartottak, hanem valahova tartozóként tartották nyilván a „háztartások tagjait” (*bukou*), akiknek ott, az adott szerkezeti egységben jelentek meg a kötelezettségei, s ott kaphatott meg minden esetleges állami szolgáltatást. Megemlíthető még a birodalomszerte nem annyira általánosan gyakorolt, de azért jelentősen elterjedt önszolgálatos rendszer, a *she* (szövetség). Ennek lényege, hogy a helyi körülményektől függően 20–50 háztartásonként hoztak létre egységeket, s ha valamelyik családot betegség, hirtelen halál vagy egyéb csapás sújtotta, a többiek átmenetileg segítséget nyújtottak neki a mezőgazdasági munkában.¹⁹ Működött egy összetett gabonátá-

¹⁴ Kung-Chuan HSIAO: *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century*. Seattle, University of Washington Press, 1960, 4.

¹⁵ Uo., 5.

¹⁶ Uo., 26.

¹⁷ Uo., 43–67.

¹⁸ Uo., 84–105.

¹⁹ Uo., 36–39.

roló-rendszer is az ellátás biztonsága, az éhínség megelőzése érdekében (*changping-cang, yicang, shecang*).²⁰

S bizony a lakosság morális, ideológiai felkészítésére, karbantartására szolgáló rendszer területén is megtaláljuk a hagyományt a kínai múltban. A bürokrácia a maihoz hasonlóan rendkívül intenzíven és változatosan igyekezett tájékoztatni a lakosságot a törvényekről, az új szabályokról, az új helyzetekhez való helyes alkalmazkodásról. Ebben nagy jelentősége volt az írott tájékoztatásnak még olyan közösségekben is, ahol a többség írástudatlan volt. A szóbeli tájékoztatást rendre az írásokra, kőbe faragott szövegekre, faliújságokra, plakátokra, kinyomtatott törvénykönyvekre mutatva tették meg, az írásnak akkora volt a tekintélye. Szervezettség tekintetében az egésznek a csúcsa az úgynevezett *xiangyue* (községi megállapodás) rendszerre volt. Ez valójában az állam által kötelezővé tett előadás rendszer volt, amelynek segítségével ideológiai kontrollt gyakoroltak a lakosság felett.²¹ Minden hónapban kétszer, az első és a tizenötödik napon kellett a faluközösségek lakóinak összegyűlniük, s meghallgatniuk az aktuális előadást. Ezt elvileg a mandarinoknak kellett tartaniuk, de ők többnyire a helyi vezetőkre bízta, akik elrendezték, hogy valahogy kiválasztódjanak azok, akik aztán ezt a feladatot rendszeresen ellátják (*yuezheng*). A 18. század első felétől megfelelő helyet is ki kellett építeni az előadásoknak. Az összejöveteleken a különböző császárok erkölcsi témájú ediktumait beszéltek meg, vagy tárgya lehetett a törvénykönyv, de sokszor aktuális problémákat adtak meg központilag, amelyekre alkalmazták a szövegeket. A rendszer hatékonysága változó volt, az üres formalitástól a súlyos következményekkel járó ítélőszékig terjedt.

Az ismertetett rendszerek máig hatóan a Qing időszakban épültek ki szilárdan, de tulajdonképpen a Song-kortól egyenes fejlődési pályájuk követhető végig. A gyökerek persze jóval korábban is megtalálhatók. Számos elemük szokássá, bevett megfontolássá, emberek közötti íratlan szabállyá vált, aminek következtében hiába számolták fel sok formális elemét a 20. század során, informálisan vagy akár formálisan is tovább éltek és élnek. Sokszor sokféleképpen módosítva, de például a *bukou* rendszer ma is él. A legkisebb közigazgatási egységek alatt ma működő közösségiség, a körülkerített lakótelepek, lakóparkok bizalmi- és ügyintézési, tájékoztatási rendszere láthatóan régi hagyományokra épít. Hogy a munka- és politikai egységeket kiépítő *danwei*-rendszerről ne is beszéljünk. A hagyományos rend rendkívüli ereje az informális intézményeken, a szervezési szokásokon és a műveltségen keresztül jutott el máig annak ellenére, hogy erőteljes szembefordulási folyamaton ment keresztül, mint a május 4-e mozgalommal szimbolizálható értelmiségi és politikai reformfolyamat, valamint elsősorban a kommunista forradalom, s főképp annak 1978-ig tartó kurzusa.

A jeles német kutató, Sebastian Heilmann munkacsoportja készített erről egy háromosztatú táblázatot, melynek ugyan számos vitatható tétele van, maga a ke-

²⁰ Uo., 144–153.

²¹ Robert J. ANTONY: *Unruly People: Crime, Community and State in Late Imperial South China*. Hong Kong, HKU Press, 2016.

retstruktúra nagyon hasznos: a politikai rend és szervezet különböző összetevőit állítja egymás mellé három időszámban, a késő császári, a maói, illetve a mai, 1978 óta tartó periódusban.²² A tizenkét vizsgált összetevőből háromban állapít meg tiszta folyamatosságot:

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Moralista politikai retorika, ritualizált politika.	Folyamatos	Folyamatos
Központosított egységes állam.	Folyamatos	Folyamatos
Nem bevett vallási mozgalmak elfojtása.	Folyamatos	Folyamatos

Legalább három olyan összetevő van, amelyben – *mutatis mutandis* – nagyon hasonló minták figyelhetők meg folyamatosan:

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
A császár abszolút dominanciája (személyi uralom).	Egypárti uralom, Mao Zedong <i>de facto</i> korlátlan fennhatósága alatt.	Egypárti uralom, elsődlegesen kollektív vezetés, jelenleg Xi Jinping elnök erős személyes fennhatósága alatt.
A bürokratikus hierarchia által érvényesített szakpolitikák.	Széleskörű kampányokkal érvényesített szakpolitikák, a szovjet modellt másoló bürokratikus intézmények, a kulturális forradalom idején sok ideiglenesen felszámolt bürokratikus egység.	Töredezett bürokrácia által érvényesített szakpolitikák, „válalkozói állam” bevezetése, különösen a helyi szinteken.
Az állam véget ér a körzeti szinten, minden, ami az alatt van, az önkormányzó.	Az állam meghatározó képességének drasztikus növelése a legalsó szintig.	Az állam ellenőrző képességének részleges eróziója, erőfeszítések az információs technológia alkalmazására a tömeges ellenőrzésben.

I. Az abszolút domináns hatalomgyakorlás. Heilmann a késő császárkorban ezt a császárnak tulajdonítja, de ezt nyilván a mandarinokkal, s az általuk ellenőrzött rendszerrel együtt kell elképzelni. Vannak kutatások, amelyek a centralizáció-decentralizáció szempontjából sokkal összetettebb képet mutatnak fel, s ez elhalványítja a Wittfogel-féle despotikus hatalomgyakorlásról szóló elméletet.²³ Crossley azt mondja, hogy „valószínűleg nem bölcs a centralizációt – ami az egyetlen uralkodó kezében összpontosuló döntési hatalom felé való mozgás – úgy felfogni, mint

²² Sebastian HEILMANN (szerk.): *China's Political System*. Lanham, Rowman and Littlefield, 2017, 29.

²³ Karl A. WITTFOGEL: *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven, Yale University Press, 1957. Főképpen a 4. C. fejezet: „Hydraulic despotism – Benevolent Despotism?”, 126–136.

ami a normális, vagy a vitálisabb mozgató a Qing politikai kultúrában”.²⁴ Heilmann a kommunista hatalomátvétel után egypárti uralomról beszél, Mao Zedong *de facto* korlátlan személyes hatalmával. Ez a második kitétel is vitatható, hiszen folyamatosan léteztek Maón kívül is önálló politikai egzisztenciák, változó erővel és hatással, s a személyi kultusz nem feltétlenül jelentett egyszemélyi uralmat is egyben, de ettől a minta ugyanabba az iskolába tartozik, mint a késő császárkori. Az utolsó periódusban pedig kollektív vezetésről beszél, Xi Jinping személyes hatalmának erősödésével, ami szerveződési szempontból csak egyszerű, konkrét elrendeződése a megszokott gyakorlatnak. 2. A politikai elképzelések, szakpolitikák érvényesítése a késő császárkorban a bürokratikus hierarchia útján történt. A Mao-érában jelzi, hogy a szovjet minták mechanikus átvétele és a kampányok alkalmazása nagy változás. Ez a felszínen valószínűleg igaz, de számos kutatás jelzi, hogy amikor ténylegesen szakpolitikát akartak érvényesíteni, vagy amikor tényleges igazgatási feladatokat akartak végrehajtani, akkor a sokszor kétségtelenül botránysosan gyenge állapotban lévő bürokratikus struktúrákhoz folyamodtak. Voltak személyek a vezetésben, akiket kifejezetten az ezen a téren meglévő felkészültségük és képességeik legitimáltak, mint Zhou Enlai vagy Deng Xiaoping. Ebben összekeveredett, ahogy máig összekeveredik a párt és az állami struktúra, de láttuk, hogy a vezetők sokszorozása, a nem világos hatáskörök, átfedések módszerként való alkalmazása nem újszerű a kínai igazgatási gyakorlatban. 3. A központi állam a császárkorban a körzeti szintig gyakorolt közvetlen befolyást. Heilmann szerint ez a Mao-érában úgy változott, hogy a falvak szintjén is kemény központi hatalomgyakorlás volt, majd ez az új periódusban megint elkezdett gyengülni. Ismerve a császárkori vidéki szisztémákat, naivitás azt hinni, hogy azért, mert a faluvezetőket már nem a fővárosban jelölték ki, azt a szintet ne akarta és ne tudta volna ellenőrizni a hatalom. Ma ezen a szinten választják a vezetőket, s a választási folyamatban erős befolyása van a körzeti szintben megtettesülő központi hatalomnak.

Két további olyan összetevőt találunk Heilmann táblázatában, amelyekben a kommunista hatalomátvétel radikális változást hozott, de aztán megváltozott körülmények között a rendszer elfogadóvá vált a hagyománnyal.

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Társadalmi harmónia és a tradicionális rend megőrzése.	A tradicionális rend teljes átalakítása, azzal a céllal, hogy az osztályharc útján létrehozzák az „új embert”.	Alkalmazkodás fokozatos reform útján a jelen igényeihez, a kínai hagyomány kiválasztott elemeinek átvétele.
A magas rangú katonai vezetők csak a háborús időszakban bírnak politikai befolyással.	A magas rangú katonai vezetők kulcsszerepet játszanak a KKP vezetésében.	A magas rangú katonai vezetők hazai szerepe korlátozott, hadsereg modernizáció.

²⁴ Pamela Kyle CROSSLEY: *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology*. Berkeley, University of California Press, 1999.

A hagyományos rend társadalmi békéjével (Heilmann harmóniát mond) a kommunista elmélet, az „új ember” osztályharcon keresztüli megteremtésének igénye alapján gyökeresen szembefordultak, míg az új éraban jelentősen szelektálva, főképp a kultúra világába igyekeznek beengedni a hagyomány bizonyos elemeit, sőt az identitást erősítendő hivatkoznak is rájuk. A katonai vezetők, illetve a hadsereg szerepe a Qing-időszakban, de általában a konszolidált császári periódusokban békeidőben igen korlátozott volt. Ez a kommunista hatalomátvétellel gyökeresen megváltozott, hiszen olyan erő ragadta magához a hatalmat, amely ténylegesen hadsereg is volt. A kínai történelemben ez nem jelentett újdonságot, általában ilyen erők szoktak dinasztit alapítani, maga a Qing-dinasztia is ezen az úton jött létre. Ez azt jelentette 1949 után, hogy a káderállomány nagy része katona is volt egyben, még ha egy idő után többségük nem is kapcsolódott közvetlenül a hadsereghez. Mára azonban konszolidálódott ez a viszony, törvény írja körül a hadsereg és a katonák státuszát.

Két olyan, gazdasághoz és külkapcsolatokhoz kapcsolódó minta található továbbá, amelyekben eleve korlátozás volt a jellemző a császári időkben, erre jött az elfojtás, majd a felszabadítás.

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Korlátozások a magánvállalatokon.	A magánvállalkozás elfojtása.	A magánvállalkozás széleskörű terjedése.
Korlátozások a nemzetközi cserén.	Elkülönülés a kapitalista világtól, s 1960-tól kezdve a „szovjet revizionizmustól” is.	Ellenőrzött nyitás engedi a nemzetközi kereskedelmet és együttműködést, a gazdasági és diplomáciai kapcsolódások egyre inkább globálisak.

S van két olyan összetevő, amely teljes változást hozott a késő császárkorhoz képest, az egyik a kommunista hatalomátvétellel, míg a másik csak az 1978 utáni időkben.

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Az emberek nem egyenlők, s különböző a szerepük a társadalomban.	A társadalmi egyenlőség víziója (kizárva belőle az „osztályellenességet”).	Elkötelezettség, hogy a törvény előtti egyenlőséget biztosítják az állampolgároknak.
Az egyéni jogok hiánya az állam jogaival szemben.	Folyamatosság.	Közigazgatási törvény nyújt bizonyos jogokat az állammal szembeni védelemhez.

Legalábbis a deklaráció, a vízió szintjén a kommunisták meghirdették a társadalmi egyenlőséget. Ez mára addig a kinyilvánított elkötelezettségig jutott, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő. Ezzel szoros összefüggésben 1949 után fennmaradt az állammal szembeni egyéni jogok hiánya, s csak a 2000-es évektől, a politikai

diskurzusba bekerült „joguralom” vagy „jog útján való uralom” (*fa zhi*) részeként juttatnak bizonyos védelmet az egyénnek az állammal szemben.

Klánok, lakóközösségek, guanxi

A formális szerveződést át- és átszötték a származási viszonyok, az abból fakadó szerveződések. Azt láttuk, hogy a nagy struktúrák alapegységei a háztartások voltak, a formális, számszerűség alapján történő elrendezések azonban nem követték maradéktalanul a származási kapcsolatokat, származási kiterjedéseket. Ezen kapcsolatok hordozója a klán (*zu*) volt, amely elsősorban rokoni kapcsolatokon alapult, de erős territóriális gyökere is volt. Vagyis itt nem az egyszerű sógor-komaságra kell gondolnunk, hanem a messzi múltban volt közös ősöktől való származásra. A klánok és települések, településcsoportok között erős volt a kapcsolat. A klánok szervezettsége, aktivitása, befolyásának gyakorlása eltérő volt, az összetartozás érzésének megnyilvánulási formái változatosak. Főképp Dél-Kínában rengeteg olyan település van, ahol mindenki ugyanazt a családnevet viseli, ez Észak-Kínában nem annyira jellemző. A monoklán falvakban, lakóterületeken a klánvezetés és az adminisztratív vezetés megegyezett. A multiklán egységekben viszont nagyon erőteljes informális szerveződésként jelentek meg a klánok, sokszor és sok helyen erőteljes rivalizálást, konfliktusokat okozva.²⁵ A történelem során spontán vagy a bürokrácia által ösztönözten kolonizált területeken, főképp szintén Dél-Kínában, Sichuan jó részében, de északon is a belső tartományokban, Gansuban, Shaanxiban, Shanxiban a megtelepedés vagy eleve klán-alapú volt, vagy klánok fejlődtek ki belőle. (Észak történelme a sztyeppei népek betörései és az állandó háborúzások miatt nem kedvezett a nagyon hosszú családi vonalak kialakulásának.) A városokban és a klánok szempontjából vegyes területeken megnőtt a lokalitás, az egy helyről való származás jelentősége, amely a populációnak abban a részében is nagyon erős, amely elvándorol a szülőhelyéről. Ezt némileg karikírozva így fogalmazta meg Arthur H. Smith tiszteletes, aki 54 évet töltött Kínában misszionáriusként: „Richter egyik regényében van egy szereplő, aki feltételezi, hogy az első meridián a saját koponyáján fut körbe. Öntudatlanul ugyanezt feltételezi minden kínai. A saját faluja, saját kerülete, egysége, tartománya és országa az övé, mindenki más kívül van. De a kínai nem egyszerűen kívülállónak véli a más tartománybéli, hanem leplezetlenül meg is veti.”²⁶

Bár a klánok intézményei, az ősök templomai, a szertartásföldek a 19. században megindult változások következtében nagyrészt eltűntek, átalakultak, elhanyagolódtak, az erős közösségiség szemlélete, s az ebben megfogalmazódó informális tekintélyek máig hatóak. Bár az individualizáció természetesen Kínában is előrehaladt, a lakóközösséghez való tartozás, az azonos helyről való származás, a kul-

²⁵ HSIAO: i. m. 328–329.

²⁶ Arthur H. SMITH: *Chinese Characteristics*. Shanghai, North China Herald Office, 1890.

turális azonosság erős kötőszöve a társadalomnak. Ugyanakkor mind a formális, központilag szervezett, adminisztratív intézményeinek, mind a hétköznapi élet informális, klánok, illetve velük analóg közösségek által meghatározott intézményeinek működését alapvetően a konfuciánus erkölcsi kód, illetve az ez alapján kiépült szertartások tartják fenn. Ez nem jelenti azt, hogy a törvénynek (*fa*), a jognak ne lenne szerepe, de mind a szertartások rendje, mind az erény olyan komplexumot hozott létre az írott joggal, amelyben a szertartásoknak és az erénynek van primátusa. A konfuciánus klasszikusok számos ponton következetesen tartalmazzák ezt a primátust. Például: „De uram, a jó kormányzáshoz miért kellene megölnöd bárkit is? Ha te magad a jóra törekszel, akkor a nép is jó lesz.”²⁷ És: „Azt, aki az országát szertartásokkal tudja kormányozni, ugyan mi baj érhetné?”²⁸ Konfuciusz szerint a büntetéseket, vagyis a törvényeket erényre, illetve szertartásokra cserélni, mint a kormányzás eszközeire, az oktatáson keresztül lehet. Az írástudók pedig a konfucianizmus államszervező erővé válásának kezdetétől folyamatosan kidolgozták és karbantartották mindenkire lebontva ennek egész rendszerét, a „hat szertartást”, a „hét tanítást”, a „nyolc előírást”.

Hogy a morális alapelveknek és magának az erkölcsnek a szerepe jelentősebb, mint a jogé, az egyes kutatók szerint nemcsak adottság, tanulmányozandó jelenség, hanem éppenséggel a magyarázata annak, hogy a kínai civilizáció tartósan, viszonylag stabilan és sikeresen volt képes működni évezredekken keresztül.²⁹ Annál fogva, hogy a rendszer tekintélyes mértékben informális maradt, kifejezetten rugalmasnak bizonyult. A kialakult erkölcsi alapú mentalitás rendkívül sajátos személyek közötti viszonyrendszert eredményez, ez kínai szóval a *guanxi*. Ennek eredendő alapja a személyek közötti erkölcsi alapú, a Konfuciusz által leírt viszonyokon alapuló rendszer. A híres 20. századi neokonfuciánus gondolkodó, Liang Shuming magán Konfuciuszon szemlélteti mindezt, akinek a társadalomban való érvényesülését azon túl, hogy jelentős gondolkodó volt, alapvetően határozta meg, hogy valakinek a valahányadik gyereke volt, hogy valakiknek az apja volt, s ebből rengeteg lehetősége és kötelezettsége származott. Vagyis ő egy családnak a tagja volt, s ebből fakadóan emberi kapcsolatok összefüggő sorozatának volt részese.³⁰ Vagyis az erkölcsalapúság egyben *guanxi*-alapúságot is jelent.

A *guanxi*-hálózatokat nem feltétlenül szabad felfogni valamiféle füledt, korrupciót hordozó, sejtelmes rendszerként, akkor sem, ha bizonyos esetekben képes ilyen jelleget is öltetni. Mert igaz, hogy itt kedvezmények, protekciók, szívességek cseréjéről van szó, s ez nagyon könnyen képes elfajulni, de az alapja az említett erkölcsi rend, s alapvetően az mozgatja. A *guanxi* emberek közötti kapcsolatot jelent,

²⁷ KONFUCIUSZ: „Beszélgetések és mondások (Lun-jü)”. XII. 18. In TÓKÉI Ferenc (szerk.): *Kínai filozófia. Ókor*. I. köt. 113.

²⁸ Uo., IV. 13. 68.

²⁹ Biliang HU: *Informal Institutions and Rural Development in China*. Routledge, London, Taylor and Francis Group, 2007, 54.

³⁰ LIANG Shuming: *Fundamentals of Chinese Culture*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2021, 158–159.

amely elsősorban rokonságon, továbbá azonos származási helyen, a munkával, tanulással kapcsolatos együttléteken alapul. A társadalmi rend lényegét jelenti, nem a csoportok jelentik az intézményt, amelyek alapján létrejön, hanem maga a *guanxi* az intézmény.³¹ Ezen az alapon beszélhetünk *guanxi*-hálózatokról, *guanxi*-közösségekről. *Guanxi*-hálózat részének, elemének lenni a legtöbb kínai ember számára adottság, alapélmény. Megkülönböztetett bánásmódot, sajátos pozitív társadalmi kapcsolatot, barátságot, emberi érzelmet (*renqing*) jelent a hálózaton belül. Ugyanakkor működni is kell a hálózaton belül, szabályok vannak, értékelések vannak, lehetőségek vannak. A legfontosabb mérőeszköz, presztízs benne a reputáció (*mian*) és az arc (*lian*). Ezek menedzselése hatékony formája az egyéni és hálózati érdekek közvetítésének. A hálózatot a tagjai teszik specifikussá. Nagyon fontos eleme a viszonyosság. Rendkívül összetett, magasabb szinten speciális ismereteket, képességeket és teljesítményeket igényel. Áthatja a gazdasági és politikai világot is. Fan Ying eleve három fajtáját különbözteti meg a *guanxinak*: a családi, a segítő és az üzleti *guanxit*.³²

A *guanxi*-hálózatok léte ismert és elfogadott a kínai szerveződési struktúrában belül. Ennek köszönhetően az informális olyan erősen van jelen a szervezetek működésében, hogy az más minőséget ad nekik, s nem könnyű megragadni azokkal a módszerekkel, amelyeket jellemzően a formalizált struktúrák megragadására és elemzésére fejlesztettek ki. Nagyon nehéz ezért megragadni és értékelni olyan jelenségeket, mint például az úgynevezett „árnyék bankrendszer”, vagy hogy miért nem mennek csődbe a csőd minden feltételének megfelelő vállalatok. A *guanxi*-hálózatok például a legkülönbözőbb módokon, hagyományosan pénzt is mozgatnak. A kamat nélküli kölcsönnek, az uzsorának, a magán pénzkölcsönző házaknak, az informális jelzálog-kölcsönzésnek, a különböző hitelközösségeknek évezredekre visszamenő hagyományuk van.³³ Ezek az intézmények többé-kevésbé folyamatosan működnek, függetlenül attól, hogy éppen hol húzódik a törvényesség határa. De ismeretesek a hálózati hatások a formális rendszereken, a vállalatokon, az adminisztráción, akár a párton belül is. A *guanxi*-közösségek mobilizálhatók egyes döntések befolyásolására, de akár tartós tényezőként, frakcióként, „társaságként”, kultúrkörként is tudnak működni. Az önálló politikai vagy gazdasági egzisztenciák mögött általában rendkívül kiterjedt, semmilyen tekintetben sem formalizált *guanxi*-közösségek, közösségek hálózatai állnak.

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy nem szimpla érdekközösségekről van szó, s nem is szervezett közösségekről. A *guanxit* az egyének társadalmi adottságként, természetesként élik meg, mindent átható intézményként, amelynek kulturális és érzelmi alapjai vannak. Kötődnek hozzá „szertartások”, szokások, melyek közül talán a legnyilvánvalóbb az ajándékozás. Bár a *guanxi*, ha jól működik, elvileg meg-

³¹ HU: i. m. 55.

³² FAN Ying: “Questioning Guanxi: Definition, Classification and Implications.” *International Business Review*, XI., 2002/5. 554.

³³ HU: i. m. 102–103.

könnyíti, hatékonyabbá teszi a formális intézmények működését is, ugyanakkor problematikus, lehetséges melegágya a korrupciónak. A bizalom, az ajándékozás, a kölcsönös tisztelet, az egymás iránti felelősség a *guanxi* valódi erkölcsi bázisai. Ugyanakkor a hosszú hálózati láncok, illetve a hálózatok összekapcsolódása miatt könnyen és tömegével jönnek létre azok a kapcsolatok, amelyekben már nincs személyes ismertség, s bár a játékszabályok nem változnak, a kapcsolatok tisztán üzletivé válnak. Arról nem is beszélve, hogy minden szervezet a maga módján *guanxi*-hálózat is, vagy annak bázisa. A kínai történelemben megfigyelhető, hogy az átható korrupció jelensége is ciklikus, fontos tényezője például a dinasztiki bukásának. Valójában a gazdasági körülmények és a társadalmi közeg képes olyan szituációkat teremteni, amelyekben a *guanxi* intézménye többé-kevésbé elveszti kapcsolatát eredeti erkölcsi bázisával.

Következtetések

A „kínaiság”, a „kínai sajátosságok” azóta foglalkoztatják a „nyugati” elemzőket, amióta megtudták, hogy létezik Kína. Ez vonatkozik az egyes kínai emberre, a közösségekre és a kínai államra is. Ez nem egyszerűen antropológiai probléma. Amíg az emberről való gondolkodás egy civilizációs bezártságban zajlik, addig önmaga percepciója univerzálisnak tűnik, önmagáról mint „az emberről” gondolkodik. Amikor civilizációk intenzívebb kapcsolatba kerülnek egymással, akkor nagyon nehéz, az is lehet, hogy lehetetlen megemészteni, hogy amit évszázadokon, évezredekken át az adott közösség kiizzadt magából, mint lehetséges önképeket, azok viszonylagosak. Van rá persze megoldás, jelesül, hogy a másikat, az újonnan megismertet, az eltérőt elmaradottnak, a „hozzánk” vezető fejlődési pálya alsóbb fázisában létezőnek tekintik. A „nyugati” és a kínai civilizáció is próbálkozott ezzel a másikat értelmezve, s kimondva-kimondatlanul próbálkozik ma is. Az világos, hogy jelentősek az identitásbeli különbségek, az már kevésbé, hogy ennek milyen következményei vannak a mai világra és a jövőre nézve.

Mivel a „kínaiság” hordozói döntően egy állam polgárai, szerveződési sajátosságai egy társadalmon, egy államszervezeten keresztül tanulmányozhatók. Már az is kínai sajátosság, hogy legalábbis látszólag laikus közegben őrződött meg az egység, az egy államhoz való tartozás eszménye. A bonyolult, de mégis világosan megkülönböztethető kínai szerveződési hagyomány a maga intézményeivel, szervezeteivel, eszméivel mindenesetre az egyik centrális eleme a „kínaiságnak”, a kínai identitásnak és a kínai állam identitásának is.

A „kínaiság” tipikus jegyeként említik általában, hogy a társadalom, s így a szerveződés maga is elitista. S valóban, ami a kínai egység eszményét, a „kínaiság” közös nevezőjét fenntartja, újból és újból megteremti, az nem más, mint a bürokrácia, s annak hordozói, a bürokraták (a mandarinok) rendje. A kínai társadalom nyelvileg nem egységes, habitusában, életmódjában, életkörülményeiben, szoká-

saiban, babonáiban, vallásában nagyon is komplex. Felvethető, hogy a történelem során egységes volt mondjuk az írás, de az emberek döntő többsége nem tudott írni-olvasni. A bürokrácia volt egységes, az adminisztráció volt ugyanaz, s az adminisztráció hordozói, az írástudók képviseltek viszonylagos egységet, nyelvükben, képzettségükben, eszméikben, kultúrájukban. Ugyanakkor láttuk, hogy ez a bürokrácia nem csak, hogy totálisan, az utolsó emberig kívánja ellenőrizni a társadalmat, de nagy rendszerein keresztül valójában a maga képére is formálja. S a nagy rendszerek a teljes ellenőrzés szempontjából legproblematisabb elemekre, a lehetséges dezintegráció elemeire vannak felépítve: rendőri, adófizetői, jóléti-biztonsági és ideológiai rendszerekből áll az egész. A kínai történelem során a bűnözés, a társadalmi dezintegráció legismertebb és legfenyegetőbb formája a társadalomból való kiválás, s az alternatív társadalom megszervezése volt. Arról van szó, hogy a hagyományos rendben ellehetetlenült emberek és csoportok elhagyják a lakóhelyüket, s ezzel a hagyományos rendet, és ellenőrizetlen területeken szerveződnek meg. A jelenség a lokális rablóbandáktól, az egyszerű banditizmustól a dinasztikiakat megdöntő és alapító szerveződésekig keresztül a kommunista mozgalomig terjed. A nagy rendszerek ezt a lehetőséget akarják kiküszöbölni az egység érdekében. Nagyon érdekes, hogy amikor kiterjedtebb alternatív társadalmi képződmények jönnek létre, azok hasonló szerveződési mintákat követnek.

Az, hogy a nagy rendszerek a maguk képére formálják a kisembert is, nem jelenti az elitizmus feloldódását, de jelenti egy nagyon sajátos, ugyanazon a konfucianizmuson alapuló kisemberi kultúra megteremtését. Ahogy nincs szükség a Biblia beható tanulmányozására a tíz parancsolat betartásához, hasonlóképpen nincs szükség Konfuciusz közvetlen tanulmányozására ahhoz, hogy valaki a konfuciánus értékek alapján élje az életét.

A kínai szerveződési hagyomány kapcsán is fontos megállapítani, hogy az nem fekete-fehér, nem tisztán definiálható mechanizmus, hanem kontinuum, számos tényezőtől függően mindig bizonyos mértékig érvényesül. Ismerete nélkül azonban elég nehéz megfelelő magyarázatot találni akár a történelem, akár a jelen eseményeire, a bennük lévő megfontolásokra. A kínai modernizáció fontos jellegzetessége, hogy sok mindent, szervezési megoldásokat, menedzsment eszközöket vesz át külföldről. A nemzetközi rendszerhez való illeszkedése során számos jogi eszközt, intézményt honosít meg, amelyek a hagyományaiból nem igazán következnenek. Mind a politikai, mind az akadémiai világban terjed azonban az a nézet, hogy meg kell őrizniük a hagyományos kínai értékeket. Nem egyértelmű, hogy a folyamatot a „nyugati” értékvilággal való egyértelmű konvergencia jellemezné. A jövő nagy kutatási területe lesz, hogy mit fog mindez együtt jelenteni olyan kritikus területeken, mint az igazságszolgáltatás, az emberi jogok, a kereskedelem vagy éppen a nemzetközi kapcsolatok világa.

Bibliográfia

- R. J. ANTONY: *Unruly People: Crime, Community and State in Late Imperial South China*. Hong Kong, HKU Press, 2016.
- É. BALÁZS: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1976.
- P. K. CROSSLEY: *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology*. Berkeley, University of California Press, 1999.
- J. K. FAIRBANK – M. GOLDMAN: *China: A New History*. Second Enlarged Edition. Cambridge (Mass.), The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
- FAN Y.: “Questioning guanxi: definition, classification and implications.” *International Business Review*, XI., 2002/5. 543–561.
- J. A. FOGEL: “To Reform China: Naito Konan’s Formative Years in the Meiji Press”. *Modern Asian Studies*, XVI, 1982/3. 353–395.
- S. HEILMANN (szerk.): *China’s Political System*. Lanham, Rowman and Littlefield, 2017.
- K. Ch. HSIAO: *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century*. Seattle, University of Washington Press, 1960.
- B. HU: *Informal Institutions and Rural Development in China*. Routledge, London, Taylor and Francis Group, 2007.
- KONFUCIUSZ: „Beszélgetések és mondások (Lun-jü)”. In TÖKKEI Ferenc (szerk.): *Kínai filozófia. Ókor*. I. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 53–159.
- KRAJCSÁR Gy.: *A sárkány fészke*. Budapest, Népszabadság Könyvek, 2007.
- LIANG Sh.: *Fundamentals of Chinese Culture*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2021.
- H. L. MILLER: “The Late Imperial Chinese State”. In David Shambaugh (szerk.): *The Modern Chinese State*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- SIMA Q.: *Shijixuan. Selections from Records of the Historian*. I-III. kötet, Beijing, Foreign Language Press, 2010.
- A. H. SMITH: *Chinese Characteristics*. Shanghai, North China Herald Office, 1890.
- WANG H.: *The Politics of Imagining Asia*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 2011.
- K. A. WITTFOGEL: *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven, Yale University Press, 1957.

Rezümé

A kínai identitás meghatározó forrása az államiság, a bürokrácia és az ennek megfelelő szerveződé s. Bizonyos szerveződé si formák és szemléletek oly mértékben őr ződtek meg a történelem folyamán, hogy szinte az állandóság, a változatlanság érzetét keltették. Ez a cikk megvizsgálja a bürokrácia szerepét, a szerveződé s logikáját, illetve a formális intézmények változásának trendjét. Ezután megvizsgálja a szerveződé s informális szegmensét, a származás és az együtt-élés szerepét, valamint a guanxi jelenségét. Megállapítja, hogy a modernizálódó és a „nyu-gati” normákkal is kapcsolatba kerülő hagyomány olyan komplexumot alkot, amely döntően határozza meg a mai életet és a mai állam működését is.

Kulcsszavak: Kína, identitás, hagyomány, bürokrácia, klánok, guanxi

Abstract

The Chinese Organizational Tradition

A dominant source of Chinese identity is statehood, bureaucracy and the corresponding organization. During their long history, certain organizational forms and attitudes are preserved to such an extent that they almost evoke the sense of permanence and immutability. This article examines the informal segment of the organizational process, the role of origin and cohabitation, and the system of guanxi. It finds that the modernizing tradition, which also linked to “Western” norms, is such a complex, which substantially defines today’s life and the operation of the present Chinese state.

Keywords: China, identity, tradition, bureaucracy, clans, guanxi